

Válka, Miroslav

Technické plodiny (textilní rostliny, okopaniny)

In: Válka, Miroslav. *Homo faber : tradiční zemědělství a lidová výroba v českých zemích z pohledu etnologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 50-53

ISBN 978-80-210-7112-4; ISBN 978-80-210-7115-5 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131122>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

6. TECHNICKÉ PLODINY (TEXTILNÍ ROSTLINY, OKOPANINY)

Textilní rostliny

Vedle obilovin důležitou roli hrály v lidové kultuře textilní plodiny – len pěstovaný v horských oblastech a konopí charakteristické pro teplé regiony pomoravské (Haná, Slovácko) a podunajské. Po domácím zpracování sloužily textilní rostliny k výrobě plátna, základní látky určené podle své kvality ke zhotovování lidového oděvu, bytových a hospodářských textilií. Podomácky vyčesaný nebo spředený len mohl být rovněž předmětem obchodu a sloužil k řemeslnému a industriálnímu zpracování; lnářství a plátenictví se pro horské regiony staly natolik rozšířené, že byly důležitým zdrojem obživy obyvatel. Konopí se většinou zpracovávalo doma a charakteristická konopná plátna se uplatnila v panonském typu lidového oděvu. Další textilní komodita rostlinného původu, bavlna, se do českých zemí dovážela a většího významu nabyla od 18. stol.

Problematicke lnu a konopí se obor věnoval jednak v souvislosti s lidovým oděvem a textilem, jednak jako součásti agrární či lidové výroby. Etnografický materiál z českých zemí byl soustředěn v Zibrtově *Českém lidu* a v regionálních¹⁹⁵ a lokálních monografiích.¹⁹⁶ V poválečné době téma z historického a etnografického hlediska zpracovaly vědecké pracovnice Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze a v Brně. J. Staňková řadu časopiseckých studií završila monografií o textilní a lnářské problematice v Čechách a na západní Moravě;¹⁹⁷ na moravský materiál se soustředila V. Svobodová, která zdokumentovala jak pěstitelskou složku, tak výrobní produkci manufakturní, řemeslnou i posledních domácích tkalců.¹⁹⁸

Při pěstování lnu se uplatňovala sousedská výpomoc, šlo převážně o ženskou práci vyjma setí. To se řídilo přírodními podmínkami a probíhalo od poloviny dubna do poloviny června. Termín stanovila lokální tradice včleněná do různých pranostik a přísloví.¹⁹⁹ Semeno se používalo z vlastní sklizně, od 18. stol. v souvislosti s úsilím rakouského státu o zkvalitnění domácí produkce se kvalitní semeno dováželo ze severovýchodní Evropy (Pobaltí, Rusko). Protože len vyžadoval dobře pohnojené pole, selo se po žitu (*do režnisek*) nebo po bramborách (*do jablisek*). Výměra oseté plochy souvisela

195 HÚSEK, J.: Zaměstnání obyvatelstva na Moravském Slovensku IV. Polní hospodářství. In: *Moravské Slovensko I*. Praha 1918, s. 302–303.

196 KOPŘIVA, F.: *Život a práce našeho lidu*. Malá Roudka 2010.

197 STAŇKOVÁ, J.: *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava*. Praha 1989.

198 SVOBODOVÁ, V.: *Lidová a manufakturní textilní výroba s přihlédnutím k vývoji na Moravě*. Trutnov 1983.

199 Z Malé Roudky u Velkých Opatovic: *Zasít len a jít na jarmark (do Jevíčka, býval na počátku května), vytrhat len a jít znovu na jarmark (slaven v pondělí po sv. Bartoloměji 24. srpna). Jiní zase se řídili příslovím, kdo v Jáně (16. května) len zasívá, stěbla lokte zděli mívá. Kdo držel na pozdní len, hájil zase svoje: Na svatý Antonín (13. června), len zaset neprodím*. In: KOPŘIVA, F.: *Život a práce našeho lidu*. M. Roudka 2010, s. 234.

s velikostí usedlosti: domkáři vysévali pro svou potřebu jen malou plochu (1 měřici²⁰⁰), na selských usedlostech, kde se lnem obchodovali, to bylo až třináct měřic.²⁰¹ Technologie výsevu se nelišila od setí obilí. Lněné semeno ještě na počátku 20. stol. vyséval muž ručně z plachty rozsívky do kříže, tj. ve dvou na sebe kolmých směrech. Vzrůst dlouhého stonku byl magicky pojišťován už v masopustním období tancem „na dlouhej len“ nebo vyskakováním na konopě. Žena musela vyskočit co nejvýše, aby len vyrostl co nejdelší a nepolehl.

Když len dosáhl výšky asi 10 cm, vyplel se. Práce měla kolektivní formu a byla spojena s pohoštěním a folklorními projevy stejně jako při jeho trhání. K tomu došlo poté, co stéblo zežloutlo a semeníky začaly červnat. Stébla se trhala po hrstech, urovnala se a položila křížem do hraniček nebo do bud hlavičkami k sobě a kořínky od sebe. Práce byla spojena s různými obřady, které měly původně zajistit příští úrodu. Z poslední hrsti lnu byl upleten věneček a pak klubko, které se zahrnulo hlínou a zatížilo kamenem. Ženy chodily v kruhu kolem a zpívaly modlitbu za příští úrodu, v níž se objevuje nadpřirozená bytost zvaná Meluzínka, Helenka, Nelenka, Petrolínka, Maří Majdalénka nebo P. Marie.²⁰² Součástí sklizně byla slavnost na ukončení práce *dotržek*, jakási obdoba dožínky, spojená s odevzdáním ozdobeného věnce lnu hospodáři a následné pohoštění pracovníků.

Vytrhané a usušené stonky lnu svázané do snopků se odvezly do usedlosti k odrhnutí semene. K tomu sloužil železný (ve slovanském období dřevěný) silný jednořadový hřeben, **drhlen**. Jako cenné vybavení domácnosti se uvádějí v pozůstalostních inventářích od 16. stol.; bývají také datovány. Semeno po vymlácení se použilo z části k setí, díl sloužil k tlačením oleje používaného v domácnosti v postní době, díl jako léčivo pro dobytek.

Odrhnutý len se znovu odvezl mimo usedlost k **rosení**, prováděnému na pokosené louce, pastvině či na strništi. Během několikátýdenního procesu (podle počasí) docházelo k oddělení vnitřních vláken od vnějšího tuhého obalu, od pazdří. Následoval převoz lnu do usedlosti k usušení, prováděnému různým způsobem. Z důvodu častých požárů bylo sušení lnu v pecích vrchnostmi poddaným zakazováno, takže od 17. stol. se stranou statků a zástavby začaly budovat speciální stavby, **pazderny**. Tyto malé roubené nebo kamenné objekty měly dvoudílnou dispozici se vstupní síní a místností, kde stála v rohu pec či kachlová kamna. V obou se topilo ze sousední síně a vysoká teplota při sušení našla výraz v pořekadle: *vedro jako v pazderně*. Vedle soukromých pazderen vznikaly v 18. stol. i panské či obecní. Oheň a sušení lnu zajišťoval tzv. pazderák, který mohl za tuto práci v pazderně se svou rodinou bydlet, ale v době sušení lnu musel prostor opustit a odstěhovat se na půdu. Za práci dostával také naturální odměnu. Jiný způsob sušení z Humpolecka uvádí, že před první světovou válkou se tento proces prováděl

200 1 měrice = cca 0,2 ha.

201 SVOBODOVÁ, V.: *Lidová a manufocturní textilní výroba s přihlédnutím k vývoji na Moravě*, c. d., s. 24.

202 Tamtéž, s. 29–30.

na žerdích v jamách, pod kterými byl opatrně udržován oheň.²⁰³ Malé množství lnu bylo vysušeno i nadále v domácnosti v chlebové peci nebo ve světnici na lešení.

Vysušený len byl zhruba zbaven pazdeří na **mědlících** či **trdlících**, které nesly různé regionální názvy (*lamka, klapačka, potěračka*). Měly jeden nebo dva dřevěné nože, které zapadaly mezi dvě či tři lišty upevněné na dřevěných nohách ze samorostu či vyrobené kolářem. Vlastní tření prováděly ženy buď najaté za mzdu, nebo „na oplatu“ Zbytky pazdeří se z vlákna odstranilo vyčesáním na různě hustých **hachlích** (*vochlích*) podle toho, jak jemná vlákna byla požadována. Na hachli zůstala koudel, znečištěné vlákno. Na hrubé plátno (pytlovina) stačilo len zpracovat jen na mědlici (se zbytky pazdeří), na jemnější pačesné plátno se muselo hachlovat a na nejjemnější se použily husté hachličky. Vyčesaná vlákna se svinula do svazků (*kocour, kloub*) a uložila na komoru či půdu k dalšímu zpracování, které probíhalo po skončení polních prací na podzim a přes zimu.

Práce v pazderně vytvářela přirozenou vypravěčskou příležitost. Protože se pracovalo i v noci, na repertoáru se objevují pověrečné povídky a různá strašidelná vyprávění. Po ukončení práce se slavil *dotěrek* spojený s předáním věnce z vytřené lnu hospodáři. Následovalo pohoštění přímo v pazderně nebo ve stavení hospodáře.

V druhé polovině 19. stol. se len začal zpracovávat strojově v tírnách. Ve lnářských oblastech šlo o formu sezónní práce. Obchod se lnem probíhal individuálně na jarmácích. Od 18. stol. se vytvořila síť překupníků, kteří odebírali len přímo v pazdernách a dále ho prodávali na trzích. Komoditu dodávali hlavně do manufaktur.

Zpracování konopí mělo svá specifika. Protože rostliny měly květenství samčí (*hlavaté*) a samičí (*poskonné*), dozrávaly v odlišnou dobu. Hrubší stonky konopí se svázané ve snopcích přímo močily ve vodních nádržích nebo v tůních vodních toků zatížené kameny. Další zpracování bylo analogické se zpracováním lnu.

Pěstování okopanin

Na rozdíl od textilních plodin význam okopanin a rozmach jejich pěstování souvisel až se střídavým systémem hospodaření, zavádným v 19. století. Okopaniny (brambory, krmná a cukrová řepa) se staly důležitým zdrojem potravy, ale také krmivem pro hospodářská zvířata a surovinou pro potravinářský průmysl. Z hlediska lidové stravy hrály primární roli **brambory**, původně pěstované jen zahradnický, od 18. století postupně zaváděné jako základní a nepostradatelná komodita zejména pro horské a podhorské oblasti. O jejich nevelkém stáří a cestách šíření svědčí jak spisovná pojmenování v různých středoevropských jazycích, tak i krajové názvy (*zemáky, erteple, kobzole, grumbíry, zemský jabka*). Pěstování brambor přispělo k přežívání starých rádel a háků, které se ukázaly nepostradatelné při jejich sázení, oborávání a vyorávání. Ukládání brambor na zimu si vyžádalo budování nových sklepů v rámci usedlosti nebo mimo ni v příhodných svažitých terénech, kde byly situovány pohromadě na okraji vesnice. Jejich funkci

203 MANČAL, J.: O lnářství na Humpolecku. *Český lid* 2, 1893, s. 515–520.

nahrazovaly také jednodušší jámy na brambory v rámci usedlosti. „Dějiny“ brambor zpracoval historik František Kutnar.²⁰⁴

Pod pojmem řepa se nejen v českých zemích skrývalo více druhů rostlin, jejichž názvy se zaměňovaly a měly jen regionální platnost. Sloužily jako krmivo a zároveň jako součást lidové stravy. V 19. stol. se stala významnou plodinou řepa krmná používaná jako potrava pro dobytek přes zimní měsíce; od 40. let 19. stol. dochází v úrodných oblastech k rozmachu pěstování cukrovky, která se stala základní surovinou k výrobě řepného cukru. Vzhledem k tomu, že její pěstování vyžadovalo větší počet pracovníků, došlo k nárůstu sezónních zemědělských dělníků, kteří z horských oblastí odcházeli nejen na žňové práce, ale už na jaře okopávat a jednotit řepu a na podzim zůstávali ji dobývat. Sezónním zemědělským pracím a dělníkům věnovala pozornost zejména maďarská etnografie, kde tato forma zaměstnání nabyla nejmasovějších forem.²⁰⁵ Také podzimní řepařské kampaně ovlivňovaly život vesnic v okolí cukrovarů.

Pěstování okopanin vedlo k intenzifikaci zemědělské výroby a k rozvoji potravinářského průmyslu, stejně jako v případě technických plodin, k nimž řadíme olejninu, přádné, barvířské, léčivé a aromatické rostliny nebo chmel. Specifické postavení mezi nimi měl tabák, jehož pěstování a zpracování náleží mezi charakteristické fenomény panonské kultury. Badatelky se mu věnovali maďarští etnografové.²⁰⁶ Jinou charakteristickou technickou plodinou panonské oblasti, vážící se na zdejší klimatické podmínky, je slunečnice.²⁰⁷

Literatura

MANČAL, Jaroslav: O lnářství na Humpolecku. *Český lid* 2, 1893, s. 515–520, 560–566; ZAPLETAL, Florián: Len a konopě na Hané. *Český lid* 14, 1905, s. 438–439; TYKAČ, Jan: Lnářství na Českotřebovsku. *Národopisný věstník československý* 2, 1907, s. 163–180, 195–217, 259–270; KUTNAR, František: *Malé dějiny brambor*. Havlíčkův Brod 1963; SVOBODOVÁ, Vlasta: *Lidová a manufakturní textilní výroba s přihlédnutím k vývoji na Moravě*. Trutnov 1983; STAŇKOVÁ, Jitka: *České lidové tkaniny. Čechy a západní Morava*. Praha 1989; STAŇKOVÁ, Jitka: Len. In: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 2. Praha 2007, s. 469–473; ZAJONC, Juraj: *Premeny vlákna*. Trnava 2012.

204 KUTNAR, F.: *Malé dějiny brambor*. Havlíčkův Brod 1963. 2. vyd. Praha 2005.

205 KOÓS, I.: *Summásélet [Život sezónních dělníků]*. Miskolc 1956.

206 TAKÁCS, L.: *A dohánytermesztés Magyarországon [Pěstování tabáku v Maďarsku]*. Budapest 1964.

207 SELMECSI KOVÁCS, A.: Akklimatisation und Verbreitung der Sonnenblume in Europa. *Acta Ethnographica* 24, 1975, s. 47–88.